

ОПОРТУНІСТИЧНА ПОВЕДІНКА СУБ'ЄКТІВ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена розкриттю технологічних аспектів опортуністичної поведінки суб'єктів політики в умовах виборчого процесу. Окрема увага приділяється питанню рентоорієнтованості суб'єктів української політики.

Ключові слова: опортуністична поведінка, економічний інтерес, рентоорієнтована поведінка, матеріальні втрати виборців.

В статье раскрываются технологические аспекты оппортунистического поведения субъектов политики в условиях избирательного процесса. Отдельное внимание уделяется вопросу рентоориентированности субъектов украинской политики.

Ключевые слова: оппортунистическое поведение, экономический интерес, рентоориентированное поведение, материальные потери избирателей.

The article is devoted to disclosure of technological aspects of opportunist behavior of policy actors in the electoral process. Special attention is given to the rent seeking behavior of Ukrainian politicians.

Key words: opportunist behavior, economic interest, rent seeking behavior, material losses of electorate.

У вітчизняній науковій думці прийнято аналізувати виборчий процес та вплив виборчих технологій на його перебіг переважно з точки зору трьох підходів. По-перше, з точки зору політичної психології – розглядаються основні варіанти маніпулювання політичною свідомістю населення та управління суспільним вибором. По-друге, менш розвинутий, але все ж таки такий, що має місце, – географічний підхід, відповідно до якого на результати виборів впливають географічні чинники (мається на увазі така нарізка виборчих округів, за допомогою якої можна забезпечити перемогу певному кандидату). По-третє, підхід з точки зору політичної хронології, який полягає у маніпулюванні датою виборів (переважно перевиборів або дострокових виборів), що також дозволяє перемогти певному кандидату. На жаль, малорозвиненим є підхід з точки зору взаємозв'язку політики та економіки – в переважній більшості джерел йдеться про те, що кожен політик переслідує власні економічні інтереси, але не розкриваються механізми формування опортуністичної поведінки політичних агентів в умовах виборів. Тим не менш, слід наголосити, що економічну мотивацію діяльності

політиків можна покласти в основу виборчого процесу і вважати його базисом. Різницю в кожному окремому випадку дослідження становить виключно розмір ренти, яку планує одержати політик в процесі своєї діяльності. Зазначені ж раніше підходи є ніби зовнішнім оформленням рентоорієнтованої політики через подачу спотвореного сигналу або використання методу неповноти інформації по відношенню до виборців. Розкриттю відповідних технологічних аспектів і присвячується дана стаття.

В першу чергу, зазначимо, що під опортуністичною поведінкою в процесі дослідження автор розуміє таку поведінку людини, яка полягає в прагненні реалізувати власні інтереси, в тому числі й за рахунок інших суб'єктів. Однією з форм такої поведінки є стратегія «пошуку ренти». Недоцільно було б сприймати політиків як суб'єктів, чії рішення в сфері економіки носять альтруїстичний характер і виходять виключно з прагнень стабілізації економічної ситуації. Існує висока ймовірність прийняття таких рішень, які будуть економічно необґрунтованими, але дозволять створити позитивний імідж суб'єкту політики і тим самим сприятимуть його перемозі на виборах. Перемога ж, в свою чергу,

дозволить йому і далі отримувати ренту від своєї діяльності. Згідно з Р. Нуреевим, рента в економічній діяльності визначається як прибуток власника ресурсу, що перевищує альтернативну вартість його використання. Політична рента – це рента, яку може бути одержано в рамках і за допомогою політичного процесу. Серед причин її існування виокремлюють неповноту інформації, обмежену раціональність виборців та опортуністичну поведінку учасників [13]. Саме ці передумови беруться за вихідні в даній статті.

На жаль, у вітчизняній науковій думці ще недостатньо приділено увагу механізмам впливу рентоорієнтованої поведінки суб'єктів політики (надалі, з метою спрощення – «політиків») безпосередньо на виборчий процес. Найкращі пояснення відповідних технологічних аспектів можна знайти в роботі «Економічні суб'єкти пострадянської Росії (інституціональний аналіз)» [13] під колективним авторством російських науковців, а також в окремих дослідженнях Р. Нуреева [6; 7] та С. Шульгіна [12].

Отже, звертаючись до надбань вищезазначених науковців, в першу чергу пропонуємо розпочати розгляд зі спрощеної моделі «політик-виборець».

Існує певна послідовність моментів часу, при яких $t = 0, 1, 2, \dots$. В кожний момент часу t виборець одержує певний прибуток. Діяльність політиків фінансується з прибутків виборця, і кожний момент часу t політик отримує ренту $x(t)$. Політик сам визначає значення x , яке він може отримувати, знаходячись при владі, однак існує деяке максимальне значення $x_{\max} < 1$, яке є фіксованим та визначається існуючими в суспільстві нормами.

Даний показник ренти $x(t)$ політик може використовувати на власний розсуд – це може бути привласнення частини доходу виборців, витрати її в результаті боротьби за владу або втрати у зв'язку зі змінами, які запроваджуються політиком в економіку. Важливим є аспект, що величина ренти, яку отримує політик прямо пропорційна втратам виборця, що надалі враховуватиметься в процесі моделювання. Політик максимізує дисконтований потік ренти, при цьому коефіцієнт міжчасового дисконтування дорівнює $1-d$ [13].

Виборці оцінюють діяльність політиків за миттєвий період, і відповідно вирішують – переобирати його чи ні. Виборець описується рівнем терпимості – x^* , який відображає максимально припустимі витрати, які він погоджується прийняти від діяльності політика. У разі, якщо політик перевищить рівень x^* , він не буде переобраний ($x^* < x_{\max}$).

У кожний момент t , політик постає перед вибором між двома стратегіями: взяти один раз x_{\max} і відповідно піти з політики (оскільки $x_{\max} > x^*$) або отримувати нескінченно довго x^* в кожний момент часу (тоді дисконтований потік буде дорівнювати x^*/d). Отже, при виборі стратегії своєї поведінки політик виходитиме з порівняння співвідношень між x_{\max} та x^*/d .

У разі, коли пріоритет надається співвідношенню $x_{\max} > x^*/d$, політик отримує x_{\max} в першому періоді та уходить у відставку. Відповідно виборець в кожний момент часу t зазнаватиме втрат x_{\max} ,

тобто максимально можливих втрат. Це найгірший варіант для виборців в даній моделі [13].

У разі, коли $x_{\max} < x^*/d$, політик надасть перевагу отриманню x^* щоразу, в кожному періоді, тобто скористується стратегією «довгострокового перебування».

Якщо модель «політик-виборець» поглибити за допомогою трансакційних витрат (під якими розуміється процес ведення переговорів), можемо спостерігати наступні закономірності. Процес обрання та відсторонення політиків пов'язаний з певними витратами.

Розглянемо модель з неперервним часом $t [0, +\infty)$.

Припустимо, існують впорядковані моменти часу (вибори) t_e , коли витрати переобрання дорівнюють EC (election costs), в інші моменти часу t витрати переобрання дорівнюють IC (impeachment costs). При цьому: $EC < IC$. Це означає, що існують певні проміжки часу (вибори), за яких можлива зміна існуючих політичних діячів з достатньо низькими витратами, в інші ж моменти ці витрати перевищують витрати виборів. За допомогою D позначатиметься далі тривалість одного терміну правління політика.

Політик буде переобраний у випадку, коли сумарний потік ренти з моменту останнього обрання не перевищить величини x^* , і буде достроково відсторонений в разі, якщо накопичена ним рента перевищить x^{**} , де x^{**} – додаткова «міра терпимості», якою описується поведінка виборців.

Вибір стратегії поведінки залежатиме від співвідношення між x^* , x^{**} і $x_{\max}D$ ($x_{\max}D$ – максимально можливий потік політичної ренти за один термін правління) [13].

Надалі спрацює такий механізм побудови політико-ділового циклу. Якщо політик обирає стратегію довготривалого перебування, то в кожний термін правління він одержуватиме потік рентних платежів x^* . Максимізуючи дисконтований потік рентних платежів, політик на початку кожного періоду прагне максимально швидко отримати x^* за проміжок часу x^*/x_{\max} , а потім вести максимально «чесну» діяльність до нових виборів.

Ми не можемо сказати, яким чином буде реалізовано процедуру вилучення ренти політиком, але структура платежів відповідатиме фазам опортуністичного політико-ділового циклу У. Нордхауза.

Одразу після виборів відбувається період посилення жорсткості політики, що проводиться урядом (монетарної чи фіскальної). В рамках даної моделі це відповідає втратам виборців. Перед виборами політика розширення відповідає ділянці, на якій виборець отримує максимальний рівень доходів.

Крім того, слід пам'ятати, що у випадку, коли D перевищує певну D^* , політик надає перевагу стратегії «швидкої наживи». Цей ефект виникає тому, що при збільшенні термінів виборів D , стратегія «довгострокового перебування» починає приносити все меншу і меншу вигоду, в той час як стратегія «швидкої наживи» при достатньо високих значеннях D вже не залежить від тривалості терміну, оскільки все одно призводить до імпічменту.

Перейдемо до визначення, яким чином період правління політиків впливає на стан виборців. Для цього необхідно побудувати *функції втрат виборців* L1 і L2; втрати при цьому розглядаються як усереднені за часом.

Якщо політик обирає стратегію «довгострокового перебування», то втрати виборця визначатимуться функцією L1 [13]:

$L_1 =$	$x_{max} + EC/D$	при $D < x^*/x_{max}$
	$(x^*+EC)/D$	при $D \geq x^*/x_{max}$

Дана функція визначається таким чином: ситуація $D < x^*/x_{max}$ відповідає випадку, коли політик, отримуючи весь термін x_{max} , перебирається на наступний строк. При цьому кожний момент часу втрати виборця складають x_{max} і до них додаються втрати від виборів EC, приведені до одного моменту часу. Другий випадок, при $D \geq x^*/x_{max}$, виникає, коли за строк виборів політик в змозі повністю отримати x^* , тому середні втрати за період складатимуться з загальних втрат x^* і затрат на вибори EC.

Втрати виборця за умов обрання політиком стратегії «швидкої наживи» визначаються функцією L2 [13]:

$L_2 =$	$x_{max} + EC/D$	при $D \leq x^{**}/x_{max}$
	$\frac{x_{max} + IC/(x^{**}/x_{max})}{x_{max}(1 + IC/x^{**})}$	при $D > x^{**}/x_{max}$

Даній функції також відповідають два випадки. Ситуації $D \leq x^{**}/x_{max}$ відповідає випадок, коли термін закінчується раніше, ніж настає імплімент. Тоді в кожний момент часу виборець втрачає x_{max} , і після закінчення терміну наступають вибори з витратами EC. У випадку, коли $D > x^{**}/x_{max}$, політик змушений піти у відставку раніше строку D і при цьому витрати перевиборів дорівнюють IC.

Найкращим станом для виборця був би стан, коли політик обирає стратегію «довгострокового перебування», тоді необхідно було б встановити максимально можливе D. Однак максимально можливим D буде D^* , після перевищення якого політик надасть перевагу використанню стратегії «швидкої наживи».

Таким чином оптимальною для виборців є в більшості випадків ситуація, за якої політик використовує політику «довгострокового перебування», і лише в деяких випадках, за умов значних виборчих витрат, для виборця становиться оптимальною стратегія «швидкої наживи» [13].

Отже, політик, виходячи з власної внутрішньої мотивації, може обрати один з двох варіантів стратегії поведінки: за умов стратегії «швидкої наживи» він одноразово отримує свою ренту x_{max} , після чого йде з політичної арени (в залежності від стану його репутації – з шансами або без на повернення через певний проміжок часу). У разі, якщо він обирає стратегію «довгострокового перебування», він постає перед новою проблемою – яким чином за допомогою наданих йому владних повноважень можна схилити вибір електорату на свою користь. Набір його подальших дій формуватиметься в рамках циклічності політичної ділової

активності і залежатиме від характерної даному суспільству на даний проміжок часу теорії-моделі політико-ділового циклу.

Прагнучи використати означені вище теоретичні здобутки в аналізі вітчизняного досвіду, доцільно, в першу чергу, зупинитися на питанні рентоорієнтованості суб'єктів української політики. Як зауважує В. Хмелько, особливості нинішньої інституційної макроструктури українського суспільства легше усвідомити, якщо зважити на специфіку тієї макроструктури, з якої вона формувалась, а саме радянської [10, с. 11]. Г. Зеленько стверджує, що ми можемо казати про те, що на початку 90-х років в Україні було змінено курс функціонування соціальної системи, але не змінено рушійні сили. Так, 75 % пострадянської політичної еліти та 65 % бізнесової – є вихідцями з радянської постноменклатури [5, с. 13]. Політико-економічна еліта 90-х років переважно орієнтувалася на прискорене формування капіталу в рамках приватизаційних процесів, а також на його легітимізацію поза територією України, при цьому відбувалося ігнорування життєво важливих інтересів населення [8]. Ми не вдаватимемося до подробиць функціонування політичної еліти в Україні за часів незалежності, але звернемо увагу на тенденції її рентоорієнтованості. Так, А. Аслунд наголошує, що діяльності суб'єктів політики в Україні відповідає стратегія вишукування ренти [1, с. 75]. В. Семиноженко зауважує, що на даний момент робота політичних сил переважно спрямована на підвищення власного рейтингу, а не на потреби українського соціуму, отже, про довгострокові реформи, необхідність яких давно назріла у всіх сферах суспільного життя, можна буде забути на невизначений час [9].

Доволі важливим показником, який вказує на наявність рентоорієнтованості українського політикуму, є відсоток наявності представників бізнесових структур у виборчих процесах. Звертаючись до офіційної статистики, поданої на офіційному сайті Центральної виборчої комісії, можемо побачити, що серед кандидатів у народні депутати значний відсоток становлять приватні підприємці, а також особи, які займають керівні посади в установах, пов'язаних з економічною діяльністю держави. Розглянемо динаміку їх участі в політичному процесі. 1994 рік на фоні гіперінфляції ознаменувався позачерговими виборами до Верховної Ради України та виборами Президента України. Наступними плановими виборами стали вибори 1998 року. Із загальної кількості кандидатів в депутати, яка становила 6191 осіб, 24,76 % (тобто 1533 особи) були представниками приватних підприємств, товариств з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариств; 2,75 % (170 осіб) – керівники та працівники державних підприємств; 2,15 % (132 особи) та 0,32 % (20 осіб) – відповідно керівники колективних та державних сільськогосподарських підприємств [11, Загальні аналітичні дані по кандидатах Чергові вибори 29.03.1998]. Під час чергових виборів народних депутатів України в 2002 році рівень представників відповідних категорій знизився в становив: 12,49 % (855 осіб) –

представники приватних підприємств, товариств з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариств; 1,36 % (93 особи) – керівники та працівники державних підприємств; 0,01 % (1 особа) та 0,04 % (3 особи) – керівники колективних та державних сільськогосподарських підприємств [11, Загальні аналітичні дані по кандидатах. Чергові вибори 31.03.2002].

25 березня 2004 року було підписано Закон України «Про вибори народних депутатів України» [3], згідно з яким вибори до Верховної Ради України мають відбуватися не за мажоритарно-пропорційною системою, як вони відбувалися в попередні роки, а за пропорційною системою, тобто голосування має проходити за партійними списками.

Такі зміни створили сприятливу атмосферу для перебування при владі бізнесових структур, і відповідно для можливості їх впливу на розподілення економічними ресурсами. Так, голосування за партійними списками дозволяє пройти більший кількості приватних підприємців до органів влади. За умов змішаної системи голосування ці шанси були вдвічі меншими, оскільки мажоритарна система дозволяла громадянам оцінювати діяльність своїх кандидатів в окрузі, і переважно обиралися представники некомерційних професій. Крім того, мажоритарна система дозволяла контролювати діяльність обраних депутатів, в тому числі із застосуванням процедури відкликання. Як результат – в 2006 році відсоток приватних підприємців серед кандидатів в народні депутати досяг рекордного розміру – 29,27 % (або 2223 особи). До нього слід

долучити керівників та працівників підприємств – 4,78 % (363 особи) та державних підприємств – 9,54 % (421 особа), фінансових установ – 1,16 % (88 осіб) та сільськогосподарських підприємств 0,14 % (11 осіб) [11, Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 року: аналітика].

Як свідчить практика, країна не виявилася достатньо готовою до відмови від змішаної системи формування парламенту і переходу суто до голосування за партійними списками. На це вказує нездатність народних депутатів ефективно домовлятися як з базових організаційних питань, так і в процесі вирішення проблем в економічній, політичній, соціальній та інших площинах.

Можемо констатувати, що в Україні склалися сприятливі умови для можливості реалізації суб'єктами політики стратегії вишукування ренти. Зважаючи на статистику, слід підкреслити, що більшість народних депутатів обирає стратегію «довгострокового перебування». Так, у 1998 році – серед кандидатів у депутати балотувалося 349 осіб з числа депутатів Верховної Ради попереднього скликання, в 2002 році – 382 особи, така ж кількість депутатів балотувалася на наступний термін у 2006 році (382 особи) [11]. Таке прагнення зберегти провладні позиції вимагає від них відповідних дій, які полягають як у психологічному впливі на масову свідомість, так і у побудові більш складних механізмів «покупки голосів», як-то побудова та використання політико-ділових циклів, які впроваджуються у життя на основі використання додатково адміністративного ресурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аслунд А. Розбудова капіталізму. Економічні перетворення у країнах колишнього радянського блоку / А. Аслунд; [пер. з англ.]. – К.: Дух і Літера, 2003. – 636 с.
2. Вибори-2002: Соло для адміністративного ресурсу? [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. Статті. – 2001. – 22 грудня. – Режим доступу: http://www.ucerps.org/article.php?news_id=169.
3. Про вибори народних депутатів України. Закон України № 1665-IV від 25 березня 2004 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 27-28. – Ст. 366.
4. Про внесення змін до Конституції України: Закон України № 2222-IV від 08 грудня 2004 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 2. – Ст. 44.
5. Зеленько Г.І. Україна і Польща: моделі політичної модернізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Г.І. Зеленько. – К., 2001. – 20 с.
6. Нуреев Р.М. Административный ресурс и его роль в формировании политического делового цикла в России [Электронный ресурс] / Р.М. Нуреев, С.Г. Шульгин. – Режим доступа: http://www.hse.ru/temp/2006/files/20060404-06/20060406_nureev_shulgin.doc.
7. Нуреев Р.М. Социальные субъекты постсоветской России: история и современность / Р.М. Нуреев // Мир России. – 2001. – Т. 10. – № 3. – С. 3-66.
8. Причини і стратегія врегулювання соціально-політичної кризи в Україні: Київська декларація Експертного співтовариства від 30 листопада 2004 року [Електронний ресурс] / Д. Выдрин. Персональный сайт. – 2004. – 2 грудня. – Режим доступу: <http://www.vydrin.com/express/1229/>.
9. Семиноженко В. Яка економічна політика нам потрібна? [Електронний ресурс] / В. Семиноженко // День. – 2007. – № 228 (27 грудня). – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/194046/>.
10. Хмелько В. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за роки незалежності / В. Хмелько // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 5-23.
11. Центральна виборча комісія України [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/>.
12. Шульгин С.Г. Влияние рентоориентированного поведения на политические деловые циклы: автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / С.Г. Шульгин. – М., 2006. – 24 с.
13. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ) [Электронный ресурс] / [Р.М. Нуреев, А.В. Алексеев, Е.С. Балабанова и др.]; под ред. Р.М. Нуреева. – М.: МОНФ, 2001. – 804 с. – (Серия «Научные доклады»: вып. 124). – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/6797>.

Рецензенти: Іванов М.С., д.політ.н., професор,
Ярошенко В.М., к.політ.н., доцент